

PROJECTE D'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL JACIMENT “*ENTORN DE LA TORRE DE L'ERMITA DE LA MARE DE DÉU DE L'ALDEA,*” CAMPANYA 2019

PROJECTE DE RECERCA: “DE TURTUSA A TORTOSA: CIUTAT I ESPAIS AGRARIS ABANS I DESPRÉS DE LA CONQUESTA CATALANA (ss. X-XIII)

CLT 0009 / 18 / 00009

Antoni Virgili

Joan Martínez

Antoni Ferrer

Marina Mateu

Núria Pacheco

Manel Pica

Universitat Autònoma de Barcelona

Ajuntament de l'Aldea

Bisbat de Tortosa

Abril de 2019

UAB, Bellaterra, 25 d'abril de 2019

1. Situació

El jaciment *Entorn de la torre de l'Ermita de la Mare de Déu de l'Aldea* està situat al sud del poble de l'Aldea, ja dins la plana deltaica, en el que fou la sortida del barranc dels Pixadors, actualment canalitzat en una de les nombroses sèquies dels arrossars: polígon 7, parcel·la 9000; coordenades UTM 31N, ETRS89, X,Y 301694,06; 45256509,14. Ocupa una superfície aproximada de 2.000 m².

2. Catalogació del monument/jaciment.

A l'Inventari de Patrimoni de la Generalitat, la zona d'intervenció està catalogada com a jaciment arqueològic: *Entorn de la torre de l'Ermita de la Mare de Déu de l'Aldea*. La torre està inventariada a part i catalogada com "Monument històric" amb el número de registre 751-MH, i té la protecció de BCIN (Bé Cultural d'Interès Nacional).

3. Interès històric i arqueològic

L'Aldea és un municipi situat en el sector sud occidental de la comarca del Baix Ebre que va obtenir la independència de Tortosa l'any 1983. El poble actual està distribuït a banda i banda de la carretera N-340 (tram Tarragona - Amposta). No obstant això, el seu origen està uns dos km al sud, al voltant del que avui constitueix la torre i ermita de Nostra Senyora de l'Aldea.

Les intervencions arqueològiques practicades en aquest emplaçament han revelat l'existència d'un assentament romà datat al segle I d. C., probablement proper al pas de la Via Augusta, sobre el qual es va adaptar el nucli andalusí i, arran de la conquesta cristiana de 1148, el cristià. Sobre la base d'un antic districte andalusí, el comte Ramon Berenguer IV el va adjudicar íntegrament per a constituir, des de llavors, un senyoriu que va ser objecte de diversos canvis de titular al llarg de l'Edat Mitjana: la família Bell-lloc, l'ordre del Hospital, la corona catalanoaragonesa (en temps de Pere el Gran i Constança), Pere Marí, i el monestir cistercenc de Benifassà (Castelló), des de 1304, fins l'establiment a la família Jordà l'any 1531.

Arran de la conquesta cristiana de Tortosa, l'any 1148, l'almúnia de l'Aldea, com a unitat de repartiment, va ser adjudicada a Bernat de Bell-lloc i successors, en heretat franca i lliure. Ignorem si Bernat hi va realitzar alguna gestió arran de la seva recepció; potser no, si es té en compte que la població andalusina va ser totalment desallotjada, i que mesos després, el 3 d'abril del 1150, ell i la seva dona Arsenda, feien donació a Pere Berenguer, als seus germans Bertran i Oller i llur descendència de la tercera part de la "*Aldeia Çadima*", amb les seves pertinences: muntanyes i planes, aigües, garrigues i arbres, i les fiances (*stachamentos*) que tenien per donació comtal. L'adjectiu *chaima* o *çadima*, segons la versió dels documents, vol dir vella, antiga, potser per referir-se al primitiu assentament andalusí. Així, la família Bell-lloc consolidava la senyoria del lloc i posava les bases de la colonització agrària.

En una data desconeguda anterior a 1206, l'ordre de l'Hospital havia comprat l'Aldea, però no disposem del document d'aquesta important transacció, de manera que desconeixem els detalls de com es va realitzar. Dels documents posteriors s'infereix que els hospitalers van mantenir la mateixa estructura que havien establert els Bell-lloc un segle abans: havien comprat els dos terços de

l'Aldea, mentre el feudatari, Ramon Dalmau, mantenia en feu aquesta porció i la possessió en alou de la tercera part restant.

El 12 d'octubre de 1248, Pere d'Alcalà, castellà d'Amposta, en nom de l'Hospital de Jerusalem, donava a Ramon Dalmau *omnes sarracenos et sarracenas, cum eorum filiis et filiabus, de Cila, tali pacto et condicioni quod eos in Aldea populetis et ibidem eis hereditates competentes detis et assignetis et in çuna et omnibus aliis consuetudinibus quibus apud Çilam populati erant*. Es tracta del reassentament d'un col·lectiu andalusí deportat de la senyoria hospitalària de Silla (València) arran de l'ordre d'expulsió de sarraïns que el rei Jaume I va decretar el gener de 1248, amb el propòsit de dispersar les zones més denses de població andalusí del regne de València.

El document establí que Ramon Dalmau havia d'adjudicar heretats als sarraïns, els quals es regirien segons la *Sunna* i els mateixos costums que tenien a Silla, excepte que haurien de lliurar la quarta part dels cereals i del vi.

Per raons que desconeixem, només dos dies després d'haver subscrit els convenis esmentats Ramon Dalmau va vendre a l'orde de l'Hospital tots els drets que tenia al castell i vila de l'Aldea. L'any 1258, les dignitats hospitaleres van atorgar una carta de furs a la nova comunitat, tot establint les obligacions i condicions de les parts, entre les quals figurava l'accés a la devesa situada entre la carretera de Tarragona i el mar.

Segons els fogatges del segle XIV, després de les primeres onades de pesta, l'assentament era constituït per vuit focs, però el lloc es va despoblar a la segona meitat del segle XV, probablement a causa de la guerra que enfrontà la Generalitat amb Joan II. Aquest abandonament donaria lloc a una nova infeudació per part del monestir de Benifassà a mitjan segle XVI, ara, a la potentada família tortosina dels Jordà, que s'encarregaria de tornar a posar en marxa l'explotació de l'indret.

4. Descripció de les restes arqueològiques del jaciment de l'Entorn de la torre de l'Ermita de la Mare de Déu de l'Aldea

Les diverses intervencions arqueològiques realitzades en el jaciment¹ han permès documentar un seguit d'estructures a l'àrea delimitada al nord, per la paret del cementiri municipal; a l'oest, per un magatzem agrícola; a l'est, per la zona d'aparcament del cementiri, una zona enjardina i l'edifici de l'ermita; i al sud, per un espai enjardinat. Les restes arqueològiques consisteixen en un recinte rectangular de 675 m², de 25 m de llarg a les cares est i oest, i 27 m a les cares nord i sud. Els murs d'aquest recinte tenen un gruix de 0,5 m a l'oest i de 1,5 m a les restants cares, estan erigits amb paredat de pedra petita i mitjana lligada amb *opus caementicium*. L'interior està dividit en diverses habitacions de dimensions desiguals. Les parets que les tanquen estan fetes de paredat de pedra petita i mitjana lligada amb *opus caementicium*, en alguns casos, o bé, simplement amb paredat de pedra petita i mitjana, en d'altres casos. Al nord-oest del recinte, dins de l'habitació *àmbit A* - denominada així pels arqueòlegs-, en una de les cantonades, s'ha documentat allò que podria ser una rampa de paredat, d'una llargada conservada de 3 m, una amplada d'1 m i una alçada de 0,30 m. A l'angle interior de l'habitació *àmbit E*, al sud-est del recinte, s'identifica una estructura de paredat amb forma de quart de cercle. Com a altres elements rellevants, destacar els paviments de les habitacions *àmbit A* i *àmbit I*, i el paviment d'*opus signinum* identificat sobre un dels murs que tanca les habitacions *àmbit E* i *àmbit F*. Fora del recinte i retallant el mur perimetral exterior, hi ha una estructura circular, de 3,08 m de diàmetre i excavada a la roca. Finalment, presidint el recinte, a la cantonada sud-oest, s'erigeix la torre de base atalussada i planta quadrangular per la cara nord-oest i arrodonida per la cara sud-est, on hi ha el talús. Aquesta torre ha estat objecte de tres refraccions: el 1586, el 1856 i, finalment, fou enderrocada el 1914 i reedificada el 1936.

¹ Entre el 13 i el 14 de març de 2003 es va realitzar un sondeig al jaciment de l'Entorn de la torre de l'Ermita de la Mare de Déu de l'Aldea que va permetre evidenciar el potencial del jaciment. A rel d'això, es programaren diverses intervencions. La primera es va dur a terme entre el 31 d'abril i el 18 de maig de 2007. La següent, entre el 31 d'abril i el 18 de maig de 2007. La tercera, entre els dies 26 de novembre i 31 de desembre de 2007 i entre els dies 16 de gener i 3 de febrer de 2008. Finalment, durant els dies 19 i 23 d'abril de 2010, de nou, es van realitzar sondejos en una de les zones enjardinades de l'ermita en motiu d'un projecte museístic que tenia previst afectar el subsòl de la zona en qüestió. Totes les intervencions arqueològiques esmentades s'han realitzat sota la direcció dels arqueòlegs Josep. M. Pérez i Pere Rams.

Únicament el talús de la torre és medieval i està constituït per blocs de pedra calcària de mida petita i mitjana, sense treballar i units amb morter de calç.

Els arqueòlegs J. M Pérez i P. Rams, directors de les excavacions realitzades al jaciment, han suggerit que les estructures identificades correspondrien a una fortificació andalusina construïda damunt les estructures d'una vil·la o factoria romana. En època cristiana, el castell andalusí es reformaria, però mantenint les parets mestres anteriors. S'han pogut identificar quatre fases cronològiques.

La Fase I correspondria al període d'ocupació romana i a la construcció original de l'edifici. Amb aquesta fase s'associen aquelles parets interiors de dins del recinte constituïdes per paredat de pedra petita i mitjana, lligada amb *opus caementicium*, i d'uns 0,5 m de gruix. Aquests murs es documenten tant en alguns punts de l'interior del recinte, com ja fora d'aquest. El paviment d'*opus signinum* i alguns fragments de ceràmica sigil·lada itàlica i hispànica, així com de tègula també serien d'aquesta fase.

La Fase II pertany a l'època medieval, els arqueòlegs engloben en una mateixa fase tant el domini islàmica com el cristià. De l'època andalusina s'han identificat els murs exteriors del recinte, que tallen i estan per sobre dels murs d'època romana en algunes ocasions. Aquests murs estan fets amb argamassa i presenten un gruix 1,5 m i 0,60 m. El murs d'època cristiana són aquells que estan més amunt i tenen una factura més dolenta, atès que poden estar lligats amb terra i arrebossats amb una fina capa d'argamassa. La torre també seria obra d'època cristiana i s'hauria erigit sobre les estructures romanes i andalusines. Per l'altra banda, la porta d'accés a la fortificació trencat el mur de tancament andalusí. D'aquesta segona fase s'ha documentat una quantitat abundant de ceràmica.

La Fase III s'associa amb elements d'època moderna que consisteixen en l'enderroc de les parets i el cobriment total del jaciment.

La Fase IV correspon a les modificacions que es feren a l'àrea on hi ha el jaciment en època contemporània. L'espai fou utilitzat com a era per batre l'arròs i més tard s'abandonà.

Més enllà de les estructures descrites, dins del recinte fortificat i per sota dels murs excavats que delimiten les habitacions se n'entreveuen d'altres dels quals tot just afloren algunes filades de pedres. Cal afegir, que fora del recinte també s'han identificat altres estructures. Al nord, s'observa com murs de pedra es prolonguen per sota del cementiri, mentre que al sud, a la zona enjardinat, el sondejós que es dugueren el 2010 documentaren un seguit de boques de sitja i un paviment.

5. Projecte d'intervenció actual

5.1. Motivació de la intervenció

L'interès de la intervenció prevista en aquest projecte se centra en poder traçar una seqüència estratigràfica completa que pugui documentar les diferents fases d'ocupació que les intervencions practicades fins al moment només han deixat en part entreveure. Aquestes fases són, com acabem de mostrar: la romana, l'andalusina, la cristiana, l'assentament andalusí entre els segles XIII-XV, i la nova fase cristiana, ja definitiva. D'altra banda, l'excavació de les sitges permetrà conèixer a quin o quins nivells d'ocupació cal associar els espais d'emmagatzemament.

Aquesta intervenció permetrà establir el vincle entre l'assentament i la torre, la qual cosa donarà més relleu a l'espai com a centre d'interès històrico-arqueològic i centre d'interpretació de les torres de l'Ebre.

5.2. Projecte d'intervenció: se centrarà en dos àmbits.

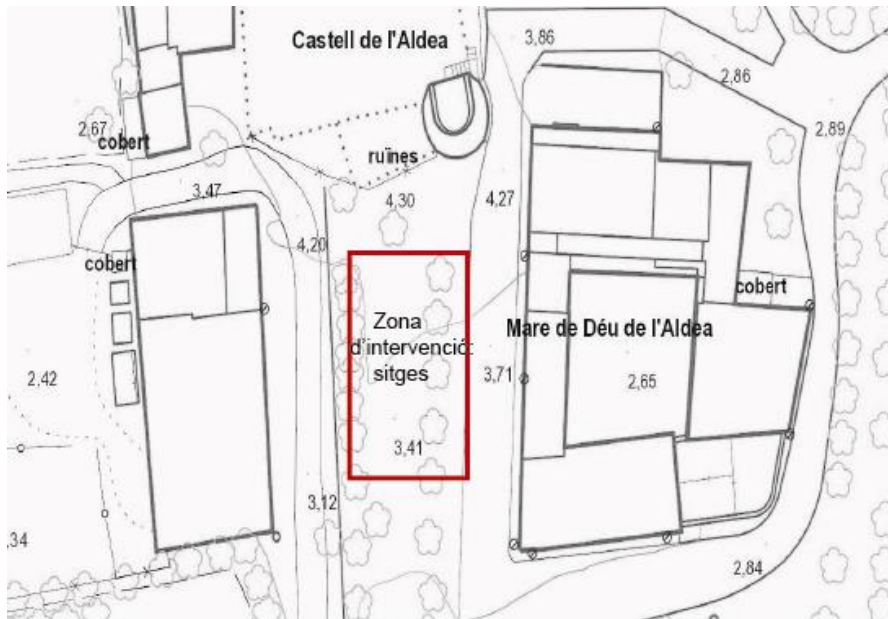
a. Àmbit d'habitació

D'acord amb els antecedents, el punt seleccionat (veure plànol) sembla, a priori, el més idoni per fer la intervenció que permetrà establir una seqüència estratigràfica completa per poder documentar les diferents fases d'ocupació del jaciment, a partir de la romana, seguint per l'andalusina, etc., tal com ha estat ja enunciat

b. Àmbit d'emmagatzemament: zona de sitges

Abans de procedir a l'enjardinament d'aquest àmbit es van fer unes rases que van documentar la presència de sitges. No sabem quantes, perquè la recerca no es va fer en extensió, però sí que en coneixem, almenys, l'existència de dues. Fora de l'àmbit emmarcat, just davant la vorera de l'habitatge del sector occidental, ni ha dues més. De moment, però, es farà un buidatge superficial del conjunt de la zona enjardinada per determinar el perímetre de l'àrea de sitges. Es farà, a continuació, l'excavació de les unitats que es considerin més adients. L'excavació de les sitges permetrà documentar a quina fase d'ocupació es poden relacionar.

6. Mètode de treball i metodologia d'estudi

Per l'excavació i el registre de les dades obtingudes a ambdues zones d'intervenció, sitges i habitació, se seguirà el mètode proposat per E.C. Harris i per A. Carandini. Cada estrat o element arqueològic s'identificarà amb un número que correspondrà a la "Unitat Estratigràfica" (U.E). Al mateix temps, cada unitat estratigràfica es recollirà en una fitxa que contindrà la seva informació: la seva ubicació en el context general del jaciment, la seva descripció, la seva posició física respecte les altres unitats estratigràfiques, la seva planta i secció, i la seva fotografia.

El registre arqueològic es completarà amb una planimetria completa dels elements i estructures constructives aparegudes. I el seguiment fotogràfic dels treballs arqueològics realitzats.

Pel que fa a la numeració de les unitats estratigràfiques serà correlativa i partirà del número 5000, per evitar confusions amb la numeració de les campanyes anteriors.

Metodologia en el tractament dels materials exhumats. Els materials ceràmics recollits es netejaran, se'ls identificarà amb un número de registre i se'n farà l'estudi tipològic i funcional corresponent a partir de la identificació i la

caracterització de cadascuna de les formes i els tractaments decoratius; això s'acompanyarà de la representació gràfica digitalitzada de cadascuna de les peces. La informació obtinguda de l'estudi es recopilarà en un inventari constituït per les fitxes individuals de cada peça ceràmica on hi constarà: el jaciment, el número d'inventari, el tipus de pasta, el tipus de superfície i el tipus de decoració, el tipus de ceràmica, la cronologia, el dibuix, i la fotografia.

7. Temps d'execució

La campanya tindrà lloc entre els dies 25 de juny i 6 de juliol de 2019.

8. Equip humà

Direcció de la intervenció: Josep M. Vila (Universitat Autònoma de Barcelona) i Marina Mateu Mercadé, graduada en Arqueologia per la UAB i màster en Ciències de l'Antiguitat i Edat Mitjana per la mateixa universitat.

Supervisió arqueològica: Joan Martínez Tomàs (Servei d'Arqueologia i Paleontologia, Departament de Cultura de la GC – Tortosa, Terres de l'Ebre)

Presència d'un topògraf i un dibuixant

Estudi del context històric: Antoni Virgili, Antoni Ferrer, Núria Pacheco i Manel Pica.

L'equip el completarà un grup de doctorants i estudiants d'Arqueologia i Història de la Universitat Autònoma de Barcelona.

9. Mitjans materials i infraestructures

a. Locals del Patronat de l'Ermita de Nostra Senyora de l'Aldea: espai per a dipositar els instruments de l'excavació i espais per poder netejar i dipositar de manera provisional els materials exhumats.

b. Departament de Ciències de l'Antiguitat i Edat Mitjana: posa a disposició mitjans tècnics i equips informàtics, així com també la infraestructura del Laboratori d'Arqueologia Antiga i Medieval.

Hom disposa de la infraestructura pròpia del grup de recerca consolidat

Arqueologia Agrària de l'Edat Mitjana, amb un laboratori adequat per feines de classificació, inventariat i dibuix de ceràmica.

10. Pressupost i finançament

Un arqueòleg: 1.500 €

Un topògraf / dibuixant: 1.000 €

Allotjament: pensió completa, 50 € x 10 persones x 10 dies: 5.000 €

Transport: 300 €

Total: 7.800 €